

ZYGMUNT KOWALCZYK

RACHUNKOWOŚĆ SPOŁECZNA A KONIUNKTURA GOSPODARCZA

Koniunktura gospodarcza jako proces ekonomiczny wyrażający się w zmianach pozasezonowych działalności gospodarczej kraju pozostaje nadal zasadniczą troską państwa kapitalistycznego, jak również zresztą innych podmiotów gospodarczych; zmiany te dotyczą przede wszystkim wielkości produkcji (włączając w to inwestycje) oraz zatrudnienia¹. Państwo kapitalistyczne przypomina pod tym względem hipochondryka, który ciągle bada swoje ciśnienie dla upewnienia się o postępach choroby.

Rachunkowość społeczna oddaje w tym zakresie pewne usługi, choć w rozmiarach bardzo ograniczonych. Pewne fluktuacje koniunkturalne znajdują bowiem odzwierciedlenie w danych rachunkowości społecznej².

Można w dwojaki sposób badać cykl koniunkturalny, biorąc za kryterium czas: retrospektywnie i prospektywnie. Oczywiście, dla państwa kapitalistycznego sens ma przede wszystkim analiza koniunktury *ex ante*, gdyż tego rodzaju analiza jest najbardziej celowa z punktu widzenia potrzeb polityki gospodarczej państwa. Badania *ex post* służą analizie sytuacji gospodarczej kraju w niedawnej przeszłości, co niewątpliwie może mieć także znaczenie dla potrzeb praktyki gospodarczej.

Analiza retrospektywna i prospektywna różni się okresem, czasu objętym badaniem. W analizie retrospektywnej bada się na ogół dłuższy okres czasu (kilkanaście lat) niedawnej przeszłości; w analizie prospektywnej bierze się pod uwagę okres od sześciu do ośmiu miesięcy od chwili przeprowadzenia badania³.

¹ W literaturze zachodniej przez „koniunkturę” rozumie się także dział ekonomii, który zajmuje się opisem, tłumaczeniem oraz przewidywaniem fluktuacji gospodarczych. Dla tego pojęcia użyjemy raczej wyrażenia „analiza koniunktury”.

² Pomijam tutaj całą bardzo złożoną problematykę teoretyczną i metodologiczną cyklu koniunkturalnego w kapitalizmie, gdyż przekracza to ramy niniejszego opracowania.

³ Por. J. Méraud, *Quelques méthodes de prévision à court terme*, Cahiers de l'ISEA; Paryż 1961., nr 116 s. 4.

Zrozumiałą jest rzeczą, że w analizie koniunktury *ex post* służy rachunkowość społeczna retrospektywna, a w analizie *ex ante* — przede wszystkim rachunkowość prospektywna.

W retrospektywnej analizie koniunktury zasadniczy problem stanowi właściwy wybór wskaźników koniunktury. Chodzi tutaj o takie wskaźniki, które w sposób najbardziej adekwatny odzwierciedlą wahania koniunkturalne na przestrzeni dłuższego okresu czasu.

Jak już wyżej wspomniano, wahania koniunkturalne dotyczą przede wszystkim rozmiarów produkcji i zatrudnienia, dlatego też wskaźnikiem najbardziej globalnym, a zarazem najbardziej syntetycznym, służącym odzwierciedleniu fluktuacji koniunkturalnych, może być produkt narodowy brutto w cenach stałych⁴. Ten wskaźnik agregatowy w cenach stałych jest bardziej miarodajny niż w cenach zmiennych, gdyż w ten sposób odzwierciedla się rzeczywiste rozmiary produkcji po wyeliminowaniu wahań czysto nominalnych. Jest on także bardziej miarodajny niż dochód narodowy, gdyż oblicza się go przed potrąceniem amortyzacji, która zależy w dużej mierze od wielu czynników przeszłości, a które są niezależne od obecnej koniunktury. Dochód narodowy jest niewątpliwie lepszym wskaźnikiem dla mierzenia dokonanego postępu gospodarczego, ale jest mniej miarodajny jako wskaźnik koniunktury⁵.

Produkt narodowy brutto w ujęciu rachunkowości społecznej może być przedstawiony pod trzema postaciami:

1. jako suma „wartości dodanej” wszystkich jednostek „produkcyjnych” (w koncepcji ekonomii burżuazyjnych, oczywiście),
2. jako suma produktów końcowych, oddanych do dyspozycji ludności, przedsiębiorstw, administracji i zagranicy,
3. jako suma dochodów brutto czynników produkcji, również w rozumieniu ekonomii burżuazyjnej.

Widzimy więc, że wskaźnik ten przedstawia podstawowe aspekty działalności gospodarczej, a jego rozłożenie na poszczególne elementy pozwala na przeprowadzenie szczegółowszej analizy. Po stwierdzeniu jakiejś zmiany w wielkości produktu narodowego brutto można szukać jej przyczyny lub konsekwencji, bądź to w dziedzinie produkcji, bądź też w konsumpcji i inwestycjach, bądź też po stronie dochodów⁶.

Drugą zasadniczą dziedziną wahań koniunkturalnych jest sfera zatrudnienia, dlatego też przy tego rodzaju analizie koniunktury trzeba

⁴ Według nomenklatury stosowanej w rachunkowości społecznej. Zob. Z. Kowalczyk, *Dochód narodowy a koncepcja rachunkowości społecznej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1963, nr 2, s. 119 i n.

⁵ Por. J. Marczewski, *La conjoncture économique des Etats-Unis 1950—1960*. Cahiers de l'ISEA, Paryż 1961, nr 117, s. 4.

⁶ Ibidem.

także mieć pewien wskaźnik dotyczący zatrudnienia i bezrobocia. Trzeba bowiem również pamiętać, że zmiany w wielkości i strukturze produktu narodowego brutto mogą być spowodowane zmianami w poziomie zatrudnienia lub zmianami w wydajności. Toteż wskaźnik produktu narodowego brutto mimo swego syntetyzującego charakteru nie może być uważany za jedyny wskaźnik koniunktury; jest on niewystarczający w tej analizie.

Jak wyżej stwierdzono, najbardziej miarodajny w analizie koniunktury jest wskaźnik produktu narodowego brutto w cenach stałych, po wyeliminowaniu zmian, czysto nominalnych, spowodowanych zwyżką cen. Nie jest jednak obojętne w tego rodzaju analizie to, czy zmiany globalnego wskaźnika, obliczonego według cen stałych, dokonały się wraz ze zmianą ogólnego poziomu cen lub też bez zmiany w tej dziedzinie. Inny bowiem sens ma wzrost produktu narodowego brutto w cenach stałych w warunkach ogólnej zwyżki cen, niż wzrost tego wskaźnika w warunkach stałości cen. Przede wszystkim inny jest wydźwięk społeczny wzrostu gospodarczego w obu wypadkach: wzrost, któremu towarzyszy zwyżka cen, oznacza wzrost gospodarczy ze szkodą dla ludności pracującej, w tym wypadku w dużej mierze finansującej ten wzrost. Pociąga to za sobą z reguły naprężenie w sytuacji socjalnej i politycznej kraju, którego się bardzo obawia państwo kapitalistyczne. Taka zwyżka cen także ma swoje reperkusje na płaszczyźnie międzynarodowej, w stosunkach gospodarczych z zagranicą.

W świetle powyższego zrozumiałe jest, że w analizie koniunktury potrzebny jest także wskaźnik, możliwie jak najbardziej pełny, ogólnego poziomu cen⁷.

Wreszcie wskaźnikiem bardzo cennym w analizie koniunktury jest także saldo bilansu płatniczego. Jest ono pewnym uzupełnieniem wskaźnika produktu narodowego brutto, gdyż wskazuje na udział zagranicy w zmianach tego produktu czy też na zmniejszenie się zasobów płatniczych w stosunku do zagranicy w badanym okresie.

Te cztery wskaźniki razem (produkt narodowy brutto w cenach stałych, wskaźnik zatrudnienia i bezrobocia, ogólny wskaźnik cen oraz saldo bilansu płatniczego) pozwalają oceniać cykl koniunkturalny — czy mamy do czynienia z gospodarczą ekspansją, czy też załamaniem

⁷ Najlepszy wskaźnik ogólnego poziomu cen otrzymać można z podziału produktu narodowego brutto w cenach bieżących przez produkt narodowy brutto w cenach stałych, pod warunkiem, że sam wskaźnik produktu narodowego brutto w cenach bieżących nie został obliczony przy pomocy wskaźnika cen. Wskaźnik cen obliczony na podstawie produktu narodowego brutto obejmuje całość dóbr i usług wytworzonych w danym czasie w kraju i dlatego stanowi najbardziej pełny wskaźnik poziomu cen (J. Marczewski, op. cit., 1. c).

się gospodarczym typu kryzysowego. Zasadnicze znaczenie w tej analizie mają dwa pierwsze wskaźniki (produkt narodowy brutto i wskaźnik zatrudnienia i bezrobocia), dwa pozostałe mają znaczenie pomocnicze⁸.

Wszystkie wskaźniki, z wyjątkiem wskaźników zatrudnienia i bezrobocia, są zawarte w danych rachunkowości społecznej lub też mogą być obliczone przy pomocy tych danych. W ten właśnie sposób, dostarczając zasadniczych danych do analizy, rachunkowość społeczna retrospektywna jest pomocna przy badaniu ex post koniunktury gospodarczej.

Znajomość ukształtowania się koniunktury w przeszłości jest punktem wyjścia i pierwszym warunkiem przeprowadzenia badania koniunktury ex ante. Ten ostatni rodzaj analizy koniunktury ma duże znaczenie dla polityki gospodarczej państwa; pozwala na podejmowanie w sposób racjonalny decyzji polityczno-gospodarczych. W chwili obecnej niemal że każde rozwinięte gospodarczo państwo kapitalistyczne posiada swój „instytut koniunktury”. Jego rola polega na przewidywaniu ewolucji całokształtu działalności gospodarczej kraju na najbliższy okres czasu — od sześciu do ośmiu miesięcy; na wiosnę przewiduje się ewolucję gospodarczą w jesieni, a w jesieni — na wiosnę roku następnego. Różne są metody tego rodzaju badań w zależności od kraju. Podstawowymi jednak metodami w tej analizie są:

1. zwyczajna ekstrapolacja danych z niedawnej przeszłości (nazywana niekiedy metodą „naiwną”),

2. metoda barometrów; literatura i praktyka zna kilka barometrów koniunkturalnych — ich wartość praktyczna jest bardzo wątpliwa,

3. metoda „testów” czyli ankiet przeprowadzonych u przedsiębiorców i konsumentów⁹.

Rachunkowość społeczna jest również pomocna w tego rodzaju badaniu. Budżet ekonomiczny, który jest formą rachunkowości, stanowi bowiem także przewidywanie przyszłej ewolucji gospodarki narodowej¹⁰.

⁸ W oparciu o te wskaźniki prof. J. Marczewski (op. cit., s. 13) rozróżnia następujące fazy koniunkturalne w USA w latach 1949—1961: I. ekspansja 1949—1953, II. recesja 1953—1954, III. ekspansja 1954—1957, IV. recesja 1957—1958, V. ożywienie 1958—1960, VI. recesja 1960—1961. Koniunktura Europy Zachodniej przechodziła według niego w latach 1953—1963 następujące fazy: I. ekspansja 1953—1957, II. osłabienie tempa gospodarczego 1958, III. ponowne ożywienie 1959—1961, IV. osłabienie tempa w roku 1961, V. ponowne ożywienie w roku 1962 (J. Marczewski, *L'Europe dans la conjoncture mondiale* (Esquisse d'une théorie des fluctuations et des croissances), Cahiers de l'ISEA 1963, nr 136, s. 5).

⁹ Problem metod analizy koniunktury przekracza ramy niniejszego opracowania, dlatego ograniczam się do jego zasygnalizowania. Zob. J. Méraud, op. cit., s. 6 i n.

¹⁰ Por. Z. Kowalczyk, *Budżet gospodarki narodowej Francji jako forma rachunkowości społecznej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1962, nr 1, s. 263 i n.

Jeżeli jednak budżet ekonomiczny opracowuje się na okres jednego roku na rok naprzód, to analiza bieżącej koniunktury sięga tylko połowy tego okresu, a ponadto jej horyzont ciągle, miarowo posuwa się naprzód. Tym niemniej oczywistą jest rzeczą, że przewidywania ustalone w budżecie są jakimś drogowskazem dla tego, kto analizuje koniunkturę w krótszym okresie czasu. Nie oznacza to, że te przewidywania muszą się pokrywać. Budżet ekonomiczny ma zasadniczą wadę dla bieżącej analizy koniunktury: podaje wszystkie dane jako przeciętne dla całego roku, nie uwzględnia fluktuacji różnych wielkości w ramach tego roku. Łatwo można sobie wyobrazić wzrost produktu globalnego w ciągu roku jako linię prostą, wznoszącą się od stycznia do grudnia; budżet ekonomiczny, podając dane przeciętne, określi tę wielkość na poziomie produktu globalnego z okresu końca czerwca. Tymczasem w bieżącej analizie koniunktury ważne jest uchwycenie fluktuacji różnych wielkości makroekonomicznych na przestrzeni całego roku; dane przeciętne są wielkością orientacyjną, która może niekiedy wprowadzić w błąd przy analizie bieżącej koniunktury. Z tego punktu widzenia celowa wydaje się propozycja prowadzenia rachunkowości społecznej z podziałem na semestry czy nawet na kwartały. Łatwiej byłoby wtedy ująć fluktuacje sezonowe i koniunkturalne dla potrzeb przewidywania¹¹.

W analizie retrospektywnej głównym przedmiotem zainteresowania w badaniach koniunktury jest produkcja, ale przede wszystkim z punktu widzenia rytmiczności oraz zatrudnienia i bezrobocia. Dochodzi jednak do tych aspektów działalności gospodarczej kraju problematyka finansowa, która zyskuje na znaczeniu przy bieżącej analizie koniunktury gospodarczej. Szczególnie ważna jest tutaj znajomość równowagi w rozliczeniach finansowych z zagranicą (bilans płatniczy) oraz stan dochodów i wydatków budżetu państwa¹². Do tego potrzebne są bezpośrednie informacje odpowiednich organizmów państwowych, w których kompetencji leżą te dziedziny działalności gospodarczej kraju. Oczywiście, pewne wskazówki może dać budżet ekonomiczny, który również ustala przewidywania dla tego rodzaju danych, ale to zawsze globalnie, w skali całego roku.

¹¹ Rachunkowość społeczna tak szczegółowa jest dopiero w stadium pierwszych prób. Zob. J. Vacher, P. Dubois, *La comptabilité économique trimestrielle. Premieres recherches, Etudes et Conjoncture* 1962, nr 5, s. 449—478. W Berlińskim Instytucie Badań Ekonomicznych H. Schlimmler podjął się rozłożenia francuskiej rachunkowości społecznej za lata 1956—1960 na okresy kwartalne w artykule *Versuch einer Modelrechnung zur vierteljährlichen Aufteilung französischer gesamtrechnungsdaten*, Zeszyt Instytutu nr 4, Berlin 1960, s. 344.

¹² Por. J. Méraud, op. cit., s. 5.

Z powyższych stwierdzeń możemy wnosić, że rachunkowość społeczna, retrospektywna i prospektywna tylko w małym stopniu jest pomocna w bieżącej analizie koniunktury, daje ona pewne ogólne wskazówki odnośnie do przyszłej ewolucji gospodarczej, ale wskazówki te są zbyt ogólne, aby mogły służyć pełniej w analizie fluktuacji koniunkturalnych.

Zdać sobie należy przede wszystkim sprawę z tego, że rachunkowość społeczna nie jest w stanie zastąpić teorii ekonomicznej, która jedynie może posiadać klucz do wytłumaczenia istoty i przebiegu cyklu koniunkturalnego w kapitalizmie. Rachunkowość społeczna może mierzyć określone wielkości makroekonomiczne, stanowiące o sytuacji gospodarczej kraju, lecz określenie ich wzajemnego powiązania należy do teorii ekonomicznej.

Wartość praktyczna rachunkowości społecznej dla analizy koniunktury jest dosyć ograniczona. Istnieje jednak możliwość, że dalszy rozwój i postęp uczynią z niej narzędzie bardziej przydatne w badaniu koniunktury.